

Primljeno: 11.6.2024.

Prihvaćeno: 24.8.2024.

DOI: <https://doi.org/10.36506/av.67.9>

Tamara Štefanac

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

Zagreb, Hrvatska

tstefanac@nsk.hr

“PISATI SLOBODNO”: CENZURA TISKA KROZ ARHIVSKE I KNJIŽNIČNE IZVORE

UDK: 351.751.5(497.5)(091)

027(497.5):351.751.5

930.25(497.5):351.751.5

Pregledni rad

Rad prikazuje rezultate istraživačkoga projekta Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj te opisuje kako su digitalizirani dokumenti organizirani na istoimenom mrežnom portalu. Podatci o digitaliziranim dokumentima doneseni su na portalu sukladno KAM Pravilniku za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Istražena je cenzura serijskih publikacija s kraja 19. i početka 20. stoljeća, objedinjena su izvorna i cenzurirana izdanja novina te su povezana sa spisima koji cenzuru potvrđuju, ako su pronađeni, odnosno sačuvani. Prikazani su rezultati istraživanja sljedećih novina: Bič (Zagreb), Brana (Zagreb), Stršen (Zagreb), Tries (Zagreb), Trn (Zagreb), Vragoljan (Bakar) i Hrvatski branik (Srijemska Mitrovica). U radu je objašnjen model dokumentiranja cenzure povijesnoga tiska te razmotrena uloga objedinjenih izdanja u istraživanjima slobode govora, cenzure i govora mržnje u javnim medijima.

Ključne riječi: cenzura tiska; arhiv; knjižnica; virtualno objedinjavanje

1. Uvod

Rad prikazuje rezultate istraživanja provedenoga u sklopu projekta *Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj* (tzv. PS: cenzura)¹ te predstavlja istoimenu mrežni portal,² koji je nastao kao jedan od rezultata projekta. Strukturiran je u tri cjeline. U uvodnom dijelu izložena je analiza zatečenoga stanja i potreba, objašnjeni su ciljevi projekta i korištena terminologija u samom radu. U drugom dijelu donesen je pregled trenutačnih spoznaja i osvrt na literaturu iz perspektive prvenstveno znanstvenih i stručnih istraživanja o cenzuri kao društvenoj pojavi s fokusom na cenzuru tiska provedenih u Hrvatskoj.³ Nadalje, objašnjava potrebu dokumentiranja cenzure i uloga baštinskih ustanova u tom procesu. U posljednjem dijelu rada doneseni su rezultati istraživanja i prikaza rezultata na mrežnom portalu.

Cenzura medija tema je koja je zanimljiva istraživačima, ali i široj javnosti. Ona je društveni fenomen, aktualan u različitom opsegu u raznim vrstama društvenih uređenja kroz povijesna razdoblja. U sklopu projekta istraženi su, dokumentirani i prikazani primjerci cenzure u novinama kraja 19. i početka 20. stoljeća u Hrvatskoj, kada je postupak pregleda i odobravanja pojedinoga izdanja bio reguliran strogim zakonskim odredbama te su prekršaji ulazili u domenu kaznenoga progona urednika novina. Sukladno zakonski propisanoj proceduri cenzori su nakon pregleda prvoga otiska plijenili cijele brojeve određenih novina ili su određivali povlačenje pojedinoga teksta ili ilustracije, a na mjestu kojega bi bile otisnute riječi *zapliena* ili *cenzurirano* (ili bi prostor na stranici ostao prazan) te bi takav cenzurirani primjerak bio namijenjen daljnjemu raspacavanju i javnomu korištenju. Najčešće su izvorna izdanja (koja je cenzor pregledao) sačuvana kao dio dosjea pojedinoga upravnoga pa i sudske postupka, a danas su pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu (HDA). Pri tom ti novinski prilozi spisu nisu pojedinačno opisani niti digitalizirani. Tijekom istraživanja u sklopu projekta ustanovljeno je da su druga (cenzurirana) izdanja sveščića sačuvana u Nacionalnoj i

---

¹ Nositelj projekta je Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, a partneri Hrvatski državni arhiv i Knjižnice grada Zagreba. Voditeljica projekta je Tamara Štefanac. Iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu sudjelovali su Karolina Holub, Sonja Hrelja, Matilda Justinić, Silvio Lebinac, Sonja Pigac i Ana Vukadin. Iz Hrvatskoga državnoga arhiva sudjelovala je Diana Mikšić, a iz Knjižnica grada Zagreba Vikica Semenski, Maja Sever Pavić i Vesna Stričević. Program je financiran putem Javnoga poziva za predlaganje javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2022. godinu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

² "Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike," *NSK digitalna*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://digitalna.nsk.hr/pisatislobodno/>.

³ Različita političko-društvena uređenja globalno stvaraju različite odnose prema cenzuri. S obzirom na to da je fokus istraživanja bio usmjeren na potrebe hrvatskoga konteksta i za primjer je korištena građa na hrvatskom jeziku, rad je ograničen na pregled dosadašnjih spoznaja u istim okvirima. Za pregled povijesti cenzuriranja u drugim europskim državama usp. Jürgen Wilke, "Censorship and Freedom of the Press," *European History Online*, 8. svibnja 2013., pristupljeno 29. rujna 2024., <https://www.ieg-ego.eu/en/threads/european-media/censorship-and-freedom-of-the-press>.

sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (NSK) i Knjižnicama grada Zagreba (KGZ). Od sačuvanih izdanja sveščića većinom je riječ o drugim, cenzuriranim izdanjima, iako su u NSK ponekad sačuvana i izvorna izdanja koja su pristigla u sklopu zaprimanja obveznoga primjerka. Prema trenutačnoj praksi bibliografskoga opisa serijskih publikacija u knjižnicama, koja se temelji na ISBD standardu,⁴ u knjižničnim katalozima nije uobičajen opis pojedinačnih sveščića (primjerice oznaka drugaćijega izdanja ne zahtijeva izradu novoga opisa), niti se bilježi je li mikrofilmirana ili digitalna reprodukcija nastala na temelju primjerka cenzurirane ili necenzurirane verzije, zbog čega se događa da korisniku nije pružena precizna i točna informacija (primjerice necenzurirani probni otisak biva digitaliziran i predstavljen kao verzija koja je cirkulirala). Tek se pregledom pojedinoga primjerka može ustanoviti o kojem je izdanju riječ. NSK većinom pohranjuje cenzurirane primjerke serijskih publikacija iz kojih istraživači ne mogu zaključiti kakav je sadržaj zapravo cenzuriran niti gdje je primjerak u prvom, necenzuriranom obliku pohranjen i je li uopće sačuvan.⁵ Kao primjeri publikacija obuhvaćenih projektom mogu se navesti novine koje sadrže tekstualne priloge, ali i ilustracije. One su također bile predmetom cenzure i zabrane raspačavanja u javnosti.

Tijekom pregleda sačuvanih izdanja sveščića serijskih publikacija u NSK ustanovljeno je: 1. Primjerci pojedinih izdanja sveščića nisu sačuvani samo u NSK, nego postoje u različitim izdanjima u HDA i KGZ; 2. Dio građe je mikrofilmiran, dio skeniran s mikrofilma, dio nije zaštitno snimljen; 3. Građa koja je mikrofilmirana, a potom mikrofilm digitaliziran sadržava ilustracije čije su digitalne preslike smanjene kvalitete. 4. U informacijskom sustavu NSK najčešće nema informacija o tom je li sveščić cenzuriran, a u arhivskom inventaru također nema podataka o sačuvanosti pojedinačnih primjeraka, odnosno opisnih informacija o izdanjima sveščića.

2. Ciljevi projekta, status stanja i potrebâ

Analizom trenutačnoga stanja iz prethodnoga poglavlja zaključeno je da će ustanove uključene u projekt, građa i gradivo te potencijalni korisnici imati koristi od uvida u cjelokupan sadržaj građe, u njezin iscrpan kontekst nastanka i distribucije te da će rezultati istraživanja predstavljeni na javno dostupnom

---

⁴ *ISBD: Međunarodni standardni bibliografski opis: Objedinjeno izdanje* (Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014).

⁵ Čuvanje cenzuriranih izdanja u knjižnicama uobičajeno je, ali nije pravilo. Vrlo često knjižnice upotpunjuju svoje fondove naknadnim otkupima ili darovima, težeći prikupiti sva izdanja nekoga djela. U slučaju NSK, odnosno njezina pravnoga prethodnika Kraljevske i sveučilišne biblioteke, postojala je obveza zaprimanja obveznoga primjerka, tako da je i tiskar imao obvezu dostaviti izdanje djela odmah po tiskanju. Međutim, s obzirom na to da je cenzura bila standardni postupak koji je trajao nekoliko dana (pa čak i sati), tiskari su češće stigli dostaviti druga izdanja, tako da prvi, probni otisak nije stigao do Knjižnice službenim putem.

mrežnom portalu imati višestruku društvenu korist. U prvom redu, omogućit će istraživačima dostupnost potpunih izvora s jedne pristupne točke, a dodatno će dokumentirati cenzuru pojedinih novina kroz vrijeme njihova izlaženja.

Za početak istraživanja i dokumentiranja cenzure tiska izabrane su novine koje su izlazile krajem 19. i početkom 20. stoljeća zbog više razloga: a) novine su bile osnovni medij javnoga prenošenja informacija i dostupne širemu sloju pismenih građana; b) tiskane su na papiru niske kvalitete te su, kao vrsta građe, jedna od najugroženijih s aspekta zaštite,⁶ što uključuje i preferirano korištenje digitalnih preslika; c) tiskovni delikti često su imali političku i širu društvenu pozadinu, što potencijalno pobuđuje interes različitih profila istraživača. Također, s obzirom na vrijeme tiskanja, sve novine mogu biti javno objavljene jer pristup nije više ograničen autorskim pravom.

Stoga su unaprijed određeni ciljevi projekta bili: 1. pronalazak i odabir primjeraka serijskih publikacija sačuvanih u NSK, HDA i KGZ; 2. odabir i priprema građe za digitalizaciju te digitalizacija; 3. izgradnja informacijske infrastrukture u obliku mrežnoga portala na kojem će digitalizirana građa biti objedinjena i objavljena; 4. virtualno objedinjavanje građe uz opis na razini primjerka temeljenoga na *KAM Pravilniku za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima*, koji uključuje razrađene metapodatke na razini jedinice građe, tj. pojedinoga izdanja sveščića te njegovih sastavnica te time ujedno i testiranje primjene *KAM Pravilnika za opis* različitih vrsta građe iz raznovrsnih baštinskih ustanova; 5. objava necenzuriranih i cenzuriranih primjeraka serijskih publikacija na mrežnom portalu.

Primarna je vrijednost projekta u zaštiti izvornika, nadopuni fonda tiskovina u NSK i olakšanom korištenju. Dodane vrijednosti sadržane su u karakteristikama koncepta tzv. virtualnoga objedinjavanja građe koja se u fizičkom izvorniku čuva u različitim ustanovama te tek po postupku digitalizacije može u mrežnom okruženju reprezentirati rekonstruirani kontekst kojemu je pripadala u vrijeme svojega nastanka, te također u testiranju mogućnosti opisa prema *KAM Pravilniku*. Virtualnim objedinjavanjem i kontekstualizacijom postojećoj građi povećana je osnovna vrijednost, kako International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) ističe u *Guidelines for Setting Up a Digital Unification Project*,⁷ što slijedimo u ovom projektu, zajedno sa Smjernicama za digitalizaciju kulturne baštine.⁸

⁶ Maja Krtalić, "Pristupi, metode i dostignuća u zaštiti novina," *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 51, br. 1 (2008): str. 1-18.

⁷ *Guidelines for Setting Up a Digital Unification Project*, ur. Isabelle Nyffenegger i Kristian Jensen, International Federation of Library Associations and Institutions, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://repository.ifla.org/server/api/core/bitstreams/803eac9-81dc-4068-b21f-7fa69e2c8f6f/content>.

⁸ "Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine," *Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijeva/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/15034>.

3. Terminološki okviri i pregled prethodnih spoznaja

Iako je istraživanje bilo usmjereno samo na novine, u obzir smo uzeli i druge tiskovine (kao građu za istraživanje, ali i tiskovine za koje se cenzura trenutačno samo bilježi), jer su zakoni o tisku (i cenzuri) kroz hrvatsku povijest definirali tisak široko, kao primjerice Zakon o porabi tiska od 17. svibnja 1875: »Što se god zakonom ovih naredjuje o tiskopisih, valja ne samo o proizvodih tiska štamparskoga, nego i o svih proizvodi književnih i umjetničkih, umnoženih ma kojim tvorilom mehaničkim ili kemičkim.«⁹ Slično navodi i Vlasta Švogor smatrajući da najšire značenje naziva *tisak* obuhvaća sve vrste tiskovina: plakati, letci, novine, časopisi, brošure, knjige i dr.¹⁰ U kontekstu važnosti tiska ističe da tisak »nadrasta ulogu pukog prenositelja informacija i preuzima dvostruku ulogu, ulogu oblikovatelja javnoga mnijenja, ali i predstavnika čitalačke publike. Promjenom uloge tiska mijenja se i opseg prava koja on zahtijeva. Tisak zahtijeva pravo na javno izražavanje poznatih informacija, tj. slobodu tiska, ali i pravo na istraživanje i otkrivanje novih informacija (za koje se dotad nije smjelo ni pitati).«¹¹ Paralelno s pojmom slobode tiska postoji koncept i praksa cenzure tiska.

Matija Panić predlaže definiciju cenzure kao »nastojanje da se uspostavi kontrola nad javnom cirkulacijom neprihvatljivog sadržaja koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti.«¹² Cenzuru je definirao, dakle, iz perspektive htijenja uspostave kontrole, a ne zabrane kao krajnjega cilja. Navedena definicija uključuje elemente javne cirkulacije sadržaja, kvalitativno-političke procjene, kriterije procjene i institucionalnih i neinstitucionalnih čimbenika. Istraživanje cenzure medija (uključivo i tiska) moguće je kroz perspektivu svih navedenih elemenata. U slučaju cenzure koja je zakonski propisana, kao u ovom projektu koji uključuje periodiku s kraja 19. i početka 20. stoljeća, kriteriji su bili unaprijed definirani i cenzor ih je trebao primijeniti sukladno naputcima, na koju su utjecale i njegove odluke, a sud je potom trebao potvrditi njegovo mišljenje. Sukladno ondašnjim zakonima, zapljena tiskopisa mogla je biti provedena na način da je bilo zabranjeno raspacavanje uopće, a ne da je tražena prerada dijela sadržaja – prema odluci cenzora. Osoba cenzora također može biti zanimljiva u daljnjim istraživanjima,¹³ pri čemu

⁹ "Zakon o porabi tiska od 17. svibnja 1875.," *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1875.* (Zagreb: Tiskara Narodnih Novinah, 1876), § 2, str. 355-356.

¹⁰ Vlasta Švogor, "Zagrebačko liberalno novinstvo o slobodi tiska i društvenoj ulozi novina od izbijanja revolucije 1848. do uvođenja neoapsolutizma 1851. godine," *Povijesni prilozi* 25, br. 30 (2006): str. 204.

¹¹ Švogor, "Zagrebačko liberalno novinstvo," str. 205.

¹² Matija Panić, "Cenzura odozdo: prilog teorijskoj raspravi o cenzuri," *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, br. 4 (2017): str. 30.

¹³ Kao zanimljiv doprinos temi usp. Dominic Boyer, "Censorship as a vocation: The Institutions, practices, and cultural logic of media control in the German Democratic Republic," *Comparative Studies in Society and History* 45, br. 3 (2003): str. 511-545.

bi trebalo imati na umu da je cenzor bio službenik zaposlen u državnom odvjetništvu koji je donosio prijedloge zabrane dijela sadržaja, a koje je potom nadležni sud trebao potvrditi da bi cenzura doista bila realizirana.

Cenzuru tiska u Hrvatskoj kroz povijest istraživali su brojni istraživači iz različitih znanstvenih područja. Josip Horvat¹⁴ i Božidar Novak¹⁵ cenzuru su promatrali kao jednu od zanimljivih manifestacija kod pojedinih periodičkih publikacija, a Aleksandar Stipčević kroz povijesni pregled cenzure knjiga izišao je iz granica Hrvatske te je pružio uvid u europske prakse cenzure knjiga.¹⁶ Nezaobilazno djelo u razumijevanju cenzure u Hrvatskoj članak je Dalibora Čepula o slobodi tiska u Banskoj Hrvatskoj od 1848. do 1918. u kojem autor razlaže zakonske okvire i postupke koje su tiskovine bile dužne proći od nastanka do raspacavanja u javnosti.¹⁷ Većinom su hrvatski istraživači koristili studije slučaja povijesnih novina kako bi prikazali koji je sadržaj bio cenzuriran te interpretirali zašto je tomu tako bilo, i to mahom iz perspektive povjesničara. Cenzurom pravaških listova bavili su se Jasna Turkalj¹⁸ i Stjepan Matković.¹⁹ O cenzuri na području Istre i Dalmacije, gdje su na snazi bili austrijski tiskovni zakoni, pisali su Ivan Pederin²⁰ i Dunja Pastović,²¹ a političkom cenzurom u dubrovačkom tisku Barbara Đurasović.²² Cenzurom humorističkih listova bavili su se Tamara Štefanac²³ te Josip Luzer i Srećko Jelušić.²⁴ Problematika cenzure u knjižnicama bila je predmetom istraživanja u radovima

¹⁴ Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. (Zagreb: Golden Marketing, 2003).

¹⁵ Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (Zagreb: Golden Marketing, 2005).

¹⁶ Aleksandar Stipčević, *Povijest knjige* (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), str. 173-208; Aleksandar Stipčević, *Kako izbjeći cenzora* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997); Aleksandar Stipčević, *O savršenom cenzoru ili Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994).

¹⁷ Dalibor Čepulo, "Sloboda tiska i porotno suđenje u Banskoj Hrvatskoj 1848-1918," *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7, br. 2 (2000): str. 923-975.

¹⁸ Jasna Turkalj, "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća," *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3 (2000): str. 463-473.

¹⁹ Stjepan Matković, "Novinstvo Čiste stranke prava: Prilog poznavanju pravaškog lista," *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3 (2000): str. 487-497.

²⁰ Ivan Pederin, "Organi austrijskog nadzora nad tiskom u Dalmaciji poslije 1848.," *Arhivski vjesnik* 34-35 (1992): str. 121-138.

²¹ Dunja Pastović, "Sloboda tiska i porotna sudbenost u Istri 1848./1849.," *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 36, br. 2 (2015): str. 722-758.

²² Barbara Đurasović, "Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)," *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56, br. 2 (2018): str. 647-751.

²³ Tamara Štefanac, "Cenzurirane karikature iz humorističkog časopisa Vragoljan (1881-1886)," *Pro Tempore* 3 (2006): str. 51-57; Tamara Štefanac, "Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédervárya (1883.-1903.)," *Libellarium* 4, br. 1 (2011): str. 23-38.

²⁴ Josip Luzer i Srećko Jelušić, "Rudolf Desselbruner: tiskar, nakladnik i urednik – prvi dio," *Libellarium* 12, br. 1-2 (2021): str. 11-36.

Aleksandra Stipčevića,²⁵ Ivane Hebrang Grgić²⁶ i Željka Vegha,²⁷ pri čemu se problematika postupanja s cenzuriranom literaturom obrađuje detaljno tek u Veghovu radu, ali opet na primjeru studije slučaja.

Podatak o cenzuri pojedinoga izdanja dio je važne informacije o nastanku građe, njezinoj povijesti čuvanja (kako je s građom postupano u ustanovi čuvanja), pa i njezinoj nabavi (je li pristigla putem obveznoga primjerka u trenutku tiskanja). U kontekstu bibliografskih standarda opisa i katalogizacije Sonja Svoljšak naglašava važnost metapodataka o povijesti nabave i čuvanja te smatra takve informacije iznimno važnima za »rekonstrukciju povijesnih zbirki te za istraživanje i analizu raspačavanja i recepcije pojedinačnih djela, njihovih izraza (poput prijevoda, adaptacija), manifestacija (kao reprinti i izdanja), te naposljetku, ali ne i posljednje, kustodijalne povijesti individualnih primjeraka«. ²⁸ Podatak o tom je li prvo izdanje nekoga sveščića novina cenzurirano najčešće nije iskazano u knjižničnim katalozima, međutim postoje iznimke. Primjerice, opis sveščića lista *Stršen* u mrežnom katalogu KGZ jasno ukazuje na drugo izdanje,²⁹ a opis digitaliziranih novina *Narodni list* na digitalnoj knjižnici Sveučilišne knjižnice u Splitu jasno ukazuje na sveščiće koji su cenzurirani.³⁰ U baštinskoj zajednici nedostaje još studija slučaja koje bi "odozdo" s podacima prikupljenim tijekom istraživanja, ali i na temelju praktičnoga rada baštinskih stručnjaka ukazale na stvarne nedostatke i poteškoće u radu s cenzuriranom građom.

4. Dokumentiranje povijesne cenzure

Dokumentirati značiti pratiti i bilježiti slijed događaja, koji se događaju ili koji su se dogodili, te potkrijepiti tvrdnje o događajima pomoću dokumentacije. Dokumentirati cenzuru tiska također znači i pomno bilježiti sve događaje, agente i aktivnosti koje su povezane s određenim naslovom, pojedinim sveščićem ili situacijom koja bi mogla biti relevantna za cenzuru određenoga broja (primjerice policijska premetačina uredništva). U projektu, pa i prikazom na portalu,

²⁵ Aleksandar Stipčević, "Obvezni primjerak između kulture i cenzure," *Knjižničarstvo: Glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje* 1 (1997): str. 9-16.

²⁶ Ivana Hebrang Grgić, "Cenzura – neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva," u *Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem*, ur. Miroslav Tuđman (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008), str. 135-166.

²⁷ Željko Vegh, "Sudbina knjiga kršćanske tematike i nadahnuća u Gradskoj knjižnici u Zagrebu u doba komunizma," *Kroatologija* 6, br. 1-2 (2015): str. 27-93.

²⁸ Sonja Svoljšak, "Metadata, bibliographic standards and frameworks, and catalog functionalities," *Cataloging & Classification Quarterly* 6, br. 8 (2022): str. 775-785.

²⁹ "Stršen: list za šalu i satiru," *Katalog Knjižnica grada Zagreba*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://katalog.kgz.hr/pagesResults/bibliografskiZapis.aspx?&currentPage=1&searchById=1&sort=0&age=0&spid=1&spv=0&Str%C5%A1en&cmdid=0&vzid=0&selectedId=203035724>.

³⁰ "Narodni list," *Sveučilišna knjižnica u Splitu*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://library.foi.hr/zbirka/knjiga.php?B=1&H=sks&sqlx=N00184&E=E9999ZBI-SKST>.

bila je namjera pomno istražiti i zabilježiti slučajeve cenzure svih sveščića pojedinih naslova novina te kroz opisne metapodatke prikazati korisnicima rezultate. Osim što je, sukladno zakonskim odredbama, uredništvo novina trebalo objaviti sudsku presudu o cenzuri prethodnoga broja u sljedećem broju, podatci o cenzuri sačuvani su u dokumentaciji koja je nastala tijekom postupka cenzorskoga pregleda. Dokumentacija nastala u tim postupcima danas je javno arhivsko gradivo koje se čuva u Hrvatskom državnom arhivu i drugim arhivskim ustanovama. Službena izvješća o cenzuri sadržaja pojedinoga izdanja novina ili zabrani raspčavanja cijeloga izdanja u javnosti, sadržavali su kao prilog i sporni primjerak tiskovine, nerijetko s cenzorskim oznakama izvedenima plavom ili crvenom olovkom. Po napatku cenzora urednik je bio dužan izbaciti te dijelove sadržaja iz izvornoga primjerka novina i to mjesto na stranici ostaviti prazno ili preko njega otisnuti riječi *zaplijenjeno*, *konfiscirano* ili slično. Presudu suda urednik je potom trebao objaviti na naslovnici sljedećega broja, ali također u *Narodnim novinama* kao službenom glasilu. Nisu sačuvani svi spisi, ali usporedbom s drugim navedenim podacima moguće je sa sigurnošću rekonstruirati većinu slučajeva cenzure. U interpretaciju razloga cenzure te razumijevanje (ne)cenzuriranoga sadržaja ovaj projekt, pa ni portal, nije ulazio. Analiza sadržaja (ne)cenzuriranih primjeraka novina predmet je interesa istraživača iz drugih znanstvenih područja.

Dokumentirati cenzuru tiskane riječi i slike velik je izazov za baštinske ustanove i ujedno njihova društvena odgovornost. Dokumentirati povijesnu cenzuru ujedno znači zastupati ideju slobode tiska, koja je već u vrijeme izlaženja istraživanih naslova bila prisutna u javnosti. Dokumentirati cenzuru, u ovom projektu, znači i ukazati na postojanje onih izvora koji nisu (još) pronađeni. Ako postoji drugo cenzurirano izdanje sveščića, sigurno je postojalo prvo izvorno izdanje, a tada je jednako sigurno postojao i spis (ili više njih, stvorenih od različitih stvaratelja uključenih u postupak cenzure). Međutim, ako je postojalo samo prvo izvorno izdanje, pa čak i spis o cenzuri, nije sasvim sigurno da je u svim slučajevima izišlo drugo necenzurirano izdanje. Ponekad uredništva nisu stizala otisnuti drugo izdanje te su dopušteni sadržaj prebacila u sljedeći broj, koji je tada opsegom stranica bio nešto veći. Praksa opisa građe i gradiva kojega nema nije uobičajena u baštinskim ustanovama, međutim nije ni iznimka. Opisujemo nedostatak listova u staroj i vrijednoj knjizi ili rukopisima, opisujemo dijelove arhivskoga fonda koji nedostaju ili su u posjedu nekoga drugoga imatelja, opisujemo necjelovitost seta posuđa sačuvanoga u muzejskoj zbirci. Opis nije detaljan, jer ni ne može biti bez uvida u građu, ali spominjemo ono što je vrijedno spomena, sukladno kriterijima procjene važnosti. Stoga je u ovom istraživanju, i u prikazu rezultata na portalu, bilo važno ukazati na ono čega nema i što tražimo, i to kroz kategoriju "tražimo primjerke".

U slučajevima kada nisu pronađeni primjerci oba izdanja – izvornoga i cenzuriranoga – jedino po čemu možemo utvrditi da je riječ o cenzuri arhivski su spisi, odnosno dokumentacija koja je nastala tijekom postupka cenzure ili objava

u službenim glasilima – ako je postojala. Stoga je cenzuru moguće dokazati, ali ne i prikazati na mrežnom portalu. U tom slučaju na portalu se koristi kategorija “tražimo primjerke”, pomoću koje upućujemo korisnika da je sveščić bio cenzuriran, ali da još nisu locirana sva njegova izdanja. Ta je kategorija ujedno i poziv drugim baštinskim ustanovama da pregledaju svoju građu i gradivo, ne bi li možda pronašli nedostajuće primjerke.

U slučaju kada su primjerci ujedinjeni nastao je zapravo novi sadržaj. Ako je sačuvan i spis, onda je slučaj cenzure cjelovitije kontekstualiziran. Cenzor je, sukladno zakonski propisanim kriterijima, uskraćivao sadržaj smatrajući ga govorom mržnje, što je uključivalo poticaj na rasnu, etničku i vjersku netrpeljivost, vrijeđanje kralja i kraljevske obitelji ili poticanje na sukobe. Tek usporedbom obaju izdanja, izvornoga i cenzuriranoga, moguće je vidjeti ne samo sadržaj koji nedostaje, nego i što je točno smatrano govorom mržnje u prošlosti i kako je cenzor onoga doba utjecao na slobodan govor te širenje govora mržnje. Današnja percepcija govora mržnje, jednako kao i slobode govora, drukčija je u odnosu na onu s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Stoga je namjera projekta i portala potaknuti daljnja istraživanja, kako u području slobode govora i cenzure tiska u povijesti tako i u području govora mržnje. Istraživanje govora mržnje u javnom prostoru, tiskanim ili elektroničkim glasilima, društvenim mrežama i slično, vrlo je aktualna tema. Međutim, današnje vrijednosne kategorije govora mržnje³¹ ne mogu se izjednačiti s onima iz 19. stoljeća. Ovako objedinjen set novina kao izvora za proučavanje složene povijesti tiska omogućit će i istraživanja o govoru mržnje u javnim glasilima.

5. Rezultati istraživanja

Projekt je realiziran kroz sljedeće faze: 1) istraživanje građe i gradiva u partnerskim ustanovama; 2) odabir građe za digitalizaciju; 3) digitalizacija građe i izrada metapodataka; 4) izrada metapodatkovnoga profila za prikazivanje digitalizirane građe na tematskom portalu; 5) izrada portala; 6) unos podataka i digitalizirane građe na portal. Projektom je ukupno obuhvaćeno 17 serijskih publikacija: *Bič* (Zagreb), *Brana* (Zagreb), *Hrvatska* (Zadar, 1899.), *Hrvatska* (Zadar, 1884.), *Hrvatski narod* (Zagreb), *Hrvatski radnički glas* (Sisak, Zagreb), *Hrvatska sloboda* (Zagreb, 1908.), *Hrvatska straža* (Varaždin), *Hrvat* (Virovitica), *Posavska Hrvatska* (Brod na Savi / Slavonski Brod), *Sloboda* (Zagreb, 1892.), *Sriemski Hrvat* (Vukovar), *Stršen* (Zagreb), *Tries* (Zagreb), *Trn* (Zagreb), *Vragoljan* (Bakar) i *Hrvatski branik* (Srijemska Mitrovica).³²

³¹ Zanimljiv recentan doprinos temi u doktorskoj disertaciji usp. Raed Ghanem, “Freedom of expression, press and censorship in 19th Century Europe and the USA” (doktorski rad, University of Miskolc, 2023).

³² *Hrvatski branik* uključen je jer je gradivo o njemu sačuvano u većem opsegu, a sadržaj je većinom uključivao teme okrenute hrvatskim političko-društvenim događajima.

Naslovi su izabrani prvenstveno prema dostupnom arhivskom gradivu, a tek potom prema stanju sačuvanosti novina u knjižnicama. Namjera je bila obraditi na početku istraživanja slučajeve koji su procijenjeni kao relativno jednostavni. Spisi o cenzuri novina sačuvani su u sklopu fondova HR-HDA-78. Predsjedništvo Zemaljske vlade te HR-HDA-397. Državno nadodvjetništvo.

Na portalu su dostupni³³ *Bič* (Zagreb), *Brana* (Zagreb), *Stršen* (Zagreb), *Tries* (Zagreb), *Trn* (Zagreb), *Vragoljan* (Bakar) i *Hrvatski branik* (Srijemska Mitrovica).

Bič (Zagreb) – u vrijeme izlaženja (1883.-1885.) dokumentirano je 27 slučajeva cenzure, odnosno 27 od 39 brojeva koji su izašli u tom razdoblju bili su cenzurirani.

Brana (Zagreb) – od lipnja do kolovoza 1879. zabilježeno je ukupno 11 zapljena.

Hrvatski branik (Srijemska Mitrovica) – od sačuvanih 1.274 brojeva ukupno je njih 240 bilo predmetom zapljene. S obzirom na to da nisu svi primjerci pronađeni u fondovima i zbirkama baštinskih ustanova, istraživanje, skupljanje i digitalizacija građe se nastavlja. Do lipnja 2024. dokumentirana je cenzura za razdoblje od 1893. do 1903. godine.

Stršen (Zagreb) – od 46 brojeva tiskanih u razdoblju od 1899. do 1900. godine 16 je bilo zaplijeno.

Tries (Zagreb) – od 14 brojeva tiskanih u razdoblju od studenoga 1885. do svibnja 1886. zaplijeno je njih 4.

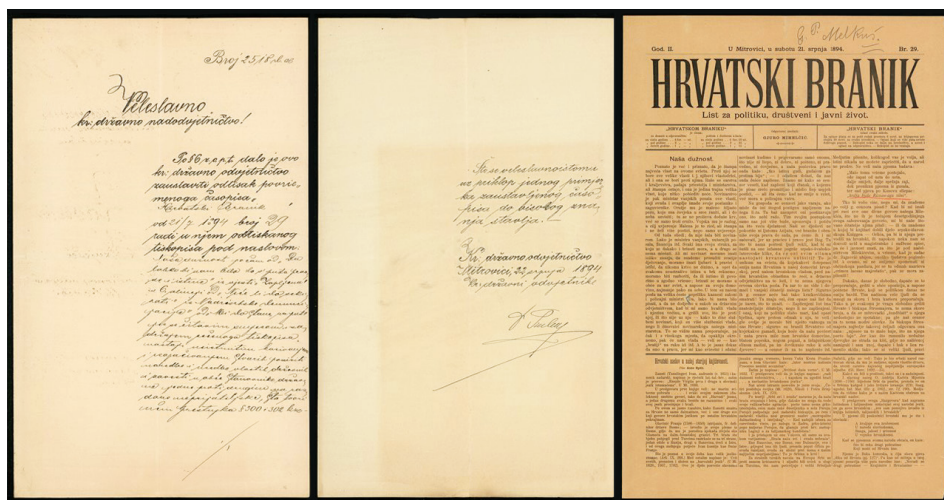
Trn (Zagreb) – u razdoblju od 1891. do 1899. godine zabilježeno je 28 zapljena.

Vragoljan (Bakar) – za vrijeme izlaženja od 1881. do 1886. dokumentirano je 32 slučajeva cenzure.

Spisi o cenzuri navedenih naslova, ako su sačuvani, potječu iz sljedećih arhivskih fondova: HR-HDA-78. Zemaljska vlada, Predsjedništvo; HR-HDA-397. Državno nadodvjetništvo; HR-HDA-79. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove.

---

³³ To je status portala u lipnju 2024. godine. Sadržaj se dodaje nakon što je naslov istražen u cijelosti, te je izrada zapisa za preostale naslove u tijeku. Portal je u produkciji od 3. svibnja 2024., kao doprinos obilježavanju Svjetskoga dana slobode medija, koji se na taj datum obilježava od 1993. godine, u spomen na Windhoek deklaraciju u kojoj su novinari iskazali osnovna načela slobode tiska na međunarodnoj konferenciji u Namibiji održanoj dvije godine ranije. Usp. "Declaration of Windhoek," pristupljeno 29. rujna 2024., <https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201104/20110429ATT18422/20110429ATT18422EN.pdf>.

Slika 1. Hrvatski branik 2, br. 29 (21. srpnja 1894.). Izvorno izdanje sačuvano je kao prilog spisu koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Državnog nadodvjetništva, a drugo, cenzurirano izdanje sačuvano je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Provedenim projektom ostvareni su sljedeći rezultati:

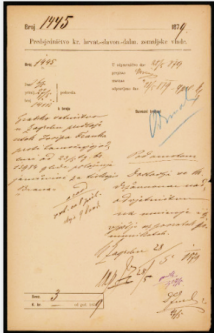
1. Digitalizirano je ukupno 5.588 stranica. Na portalu su objavljene preslike sveščića koji su bili cenzurirani i to su dva izdanja: necenzurirano (ako je pronađeno) i cenzurirano. U slučaju da pojedino izdanje nije sačuvano u ustanovama partnerima, ta je informacija naznačena s ciljem daljnjega istraživanja nedostajuće građe u drugim baštinskim ustanovama.
2. Inovacija programa je opis građe temeljen na *KAM Pravilniku za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima*.³⁴ Struktura i elementi opisa koje preporučuje Pravilnik omogućuju objedinjavanje podataka iz različitih ustanova (knjižnica i arhiva), kao i precizno razlikovanje novina, pojedinih sveščića, njihovih različitih izdanja i primjeraka tih izdanja, čime se jasno dokumentiraju i podrijetlo i bibliografska povijest.
3. Izrađeno je 1.476 zapisa na portalu *Pisati slobodno* izrađenih sukladno *KAM Pravilniku*.

³⁴ "KAM Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima," *Pravilnik.kam.br*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://pravilnik.kam.hr/>.

Pisati slobodno – istraživački portal o cenzuri periodike

← Povratak

Žalba Josipa Franka u vezi jamčevine za list "Brana"

Razina	JEDINICA GRADE
Oblik sadržaja	TEXT
Naziv ili vrsta	spis
Usvojena pristupnica za djelo	Žalba Josipa Franka u vezi jamčevine za list "Brana"
Identifikator djela	HR-HDA-78. PrZV, sv.3, 1445-1554/1879
Opseg	[18] str.
Agent : uloga	Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada. Predsjedništvo : stvaratelj • Hrvatski državni arhiv : vlasnik
Mjesto-događaj	Zagreb—nastanak
Vrijeme : događaj	1879 : nastanak
Područje	Pravosuđe
Opis sadržaja	Predsjedništvo Zemaljske vlade traži mišljenje Državno nadvojvodstvo vezano uz žalbu Josipa Franka oko jamčevine za list "Brana". Predmetu je priložen spis Gradskog satništva u Zagrebu koje odbija jamčevinu koju je Josip Frank položio za list "Kroatische Post" koristiti kao jamčevinu za novi list "Brana".
Jecik sadržaja	hrvatski
Pismo sadržaja	latinska
Povijest primjena	Spis je dio arhivskog fonda Zemaljska vlada. Predsjedništvo (HR-HDA.78 PrZV kut.83) koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu.
Dostupnost	Dostupno u ustanovi.

Dio od

Zemaljska vlada. Predsjedništvo (fond)

Identifikator djela HR-HDA-78

Slika 2. Opis spisa sukladno KAM Pravilniku. Izvor: "Žalba Josipa Franka u vezi jamčevine za list 'Brana,'" *Pisati slobodno – istraživački portal o cenzuri periodike*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://digitalna.nsk.hr/pisatislobodno/?pr=i&id=653770>.

Opis komada povezan je s opisom više hijerarhijske cjeline – fonda, kojemu spis pripada, a njega je poveznicom moguće povezati na širi opis fonda u informacijskom sustavu koji koristi imatelj gradiva, u ovom slučaju HDA, ako je opis na tom mjestu javno dostupan.

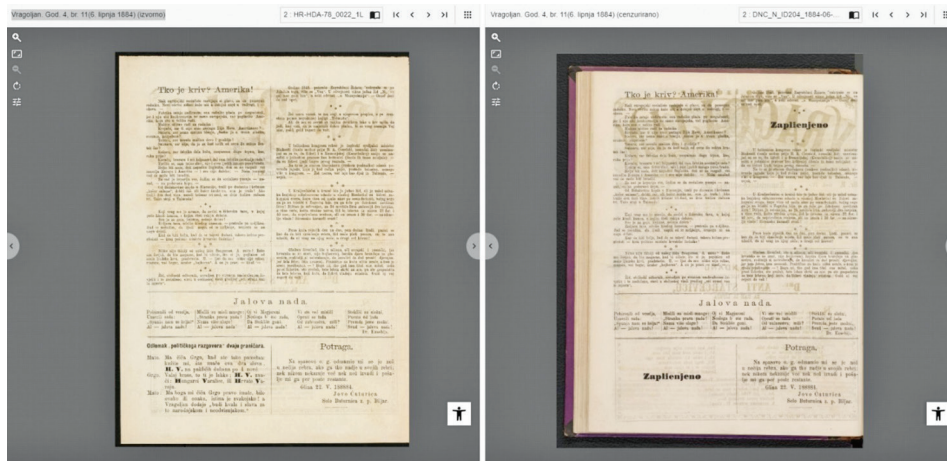
6. Izgradnja mrežnoga portala i opis prema *KAM Pravilniku*

KAM Pravilnik je »skup elemenata i uputa za identifikaciju i opis građe u baštinskim i informacijskim ustanovama«. ³⁵ Cilj je uporabe *KAM Pravilnika* jednoznačno opisivanje građe ili gradiva u baštinskim ustanovama koristeći skup zajedničkih opisnih pravila. *KAM Pravilnik* navodi: »Arhivsko gradivo u muzeju, primjerice, opisat će se prema normama za opis arhivskog gradiva, umjesto da se na njega primjenjuje praksa opisa muzejskih predmeta ili da se nastoji stvoriti nova interna praksa«. ³⁶ Cilj portala stoga je bio da se pomoću *KAM Pravilnika*

³⁵ "O Pravilniku," *Pravilnik.kam.hr*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://www.kam.hr/pravilnik/>.

³⁶ "Česta pitanja," *Pravilnik.kam.hr*, pristupljeno 29. rujna 2024., <https://www.kam.hr/cesta-pitanja/>.

opiše knjižnična građa (novine kao prilog spisa) sačuvana u arhivskoj ustanovi, a budući da je kataložni opis serijskih publikacija razvijeniji u knjižničarskoj zajednici te da arhivski opis često isključuje pomno normiranje, bilježenje svih izdanja i zapravo se prema novinama (u ovom slučaju) odnosi kao prema prilogu arhivskom spisu. S obzirom na to da je NSK nositelj projekta, iskorištene su mogućnosti *Digitalne knjižnice NSK*, čija je infrastruktura, jednim dijelom, prilagođena za opisne elemente koje propisuje *KAM Pravilnik*. Međutim, osim dodatnih elemenata i načina iskazivanja sadržaja podataka, bilo je potrebno izgraditi sustav koji će podatke organizirati prema aspektima određene jedinice građe, i to iskazanima kao djelo, izraz, pojavni oblik i primjerak. Potom je bilo potrebno opisati novine kao djelo, različita izdanja novina (kao različite pojavne oblike) te pojedine primjerke (sveščice sačuvane u različitim ustanovama) u tom novom sustavu organizacije podataka. Naposljetku, potrebno je izvorno izdanje novina (koje su i dalje u statusu priloga spisu) podvesti pod opis arhivskoga spisa, također opisanoga pomoću elemenata *KAM Pravilnika* za opis arhivskoga gradiva. Sve razine opisa međusobno su povezane horizontalnim i vertikalnim vezama. Istovremeno je bilo nužno koristiti normirano nazivlje, odnosno za agente (stvaratelje i autore) koji nisu bili normirani u katalozima baštinskih ustanova bilo je potrebno izraditi normirane oblike imena i naziva pravnih osoba. Zanimljiva horizontalna veza odnos je izvornoga i cenzuriranoga izdanja prikazana u usporednom prikazu (*Slika 3*).

Slika 3. Na portalu je moguće pregledavati usporedna izdanja, kao primjerice stranicu 2 lista *Vragoljan* br. 11 od 6. lipnja 1884. Izvor: "*Vragoljan*. God. 4, br. 11 (6. lipnja 1884.) (izvorno) *Vragoljan*. God. 4, br. 11 (6. lipnja 1884.) (cenzurirano)," *Pisati slobodno – istraživački portal o cenzuri periodike, pristupljeno 29. rujna 2024.*, <https://digitalna.nsk.hr/pisatislobodno/?pr=v.sbs&ri1=642544&ri2=642559>.

U prikazu na portalu privremeno su ostavljeni nazivi elementa poput *Pojavni oblik* zbog lakšega snalaženja baštinskih stručnjaka u razumijevanju *KAM Pravilnika*. U sljedećoj fazi nazivi elemenata bit će zamijenjeni prikladnijim izrazima, prvenstveno namijenjenim korisnicima istraživačima. Opisni elementi *KAM Pravilnika* uključuju *Djelo*, *Izraz*, *Pojavni oblik*, *Primjerak*. Kao takvi služe katalogizatoru za opis pojedinoga aspekta građe, međutim pretpostavlja se da nisu prikladni za krajnjeg korisnika. Portal *Pisati slobodno* i opis prema *KAM Pravilniku* u razvoju su, potrebno je provesti korisničke studije i analizirati utjecaj portala na različite skupine korisnika, te potom planirati daljnje razvojne faze. Do tada je dostupna trenutačna verzija, a sadržaj će se nadopunjavati kako istraživanje bude napredovalo.

7. Zaključak

U radu su prikazani rezultati istraživačkoga projekta *Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj*, objašnjen je model dokumentiranja cenzure tiska te je prikazan način i organizacija podataka na istoimenom mrežnom portalu. Istraživanje je doprinijelo boljemu poznavanju jedinica knjižnične građe i arhivskoga gradiva te je stvorilo novi sadržaj: objedinjeno izdanje novina i dokaz o njihovoj cenzuri. Tek kada spojimo izvorno i cenzurirano izdanje te njima pridodamo spis o cenzuri, stječemo potpun uvid u sadržaj – kakav je trebao biti te kakav je naposljetku bio. Takve informacije povratno su važne knjižničarima i arhivistima jer omogućuju dodatne spoznaje o sačuvanoj građi i gradivu te ukazuju na potrebu pronalaska građe koja nedostaje ili potrebu krajnjega bilježenja da građa nije sačuvana (što ne znači da nije ni nastala). Mrežni portal omogućio je korisnicima uvid u objedinjena izdanja te time lakši pristup izvorima.

Sloboda medija tekovina je razvoja suvremenoga demokratskoga društva, te kriteriji cenzure sadržaja propisani u tiskovnim i kaznenim zakonima kraja 19. i početka 20. stoljeća ne mogu odraziti potrebe današnjega društva. Sadržaj koji je bio cenzuriran u tiskopisima bilo u obliku riječi ili slike u mnogo se slučajeva doista nije pridržavao odredaba ondašnjih zakona o tisku te je izravno poticao na rasnu, etničku ili vjersku netrpeljivost ili mržnju. Cenzurirani primjerci taj sadržaj nemaju, s obzirom na to da on nikada nije bio namijenjen javnomu prostoru. Tek usporedbom obaju izdanja, izvornoga i cenzuriranoga, moguće je vidjeti ne samo sadržaj koji nedostaje, nego također što je točno smatrano govorom mržnje u prošlosti i kako je cenzor onoga doba utjecao na slobodan govor i širenje govora mržnje. Današnja percepcija govora mržnje, jednako kao i slobode govora, drukčija je u odnosu na onu s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Stoga je namjera projekta i portala potaknuti daljnja istraživanja, kako u području slobode govora i cenzure tiska u povijesti tako i u području govora mržnje. Istraživanje govora mržnje u javnom prostoru, tiskanim ili elektroničkim glasilima, društvenim

mrežama i slično, vrlo je aktualna tema. Međutim, današnje vrijednosne kategorije govora mržnje ne mogu se izjednačiti s onima iz 19. stoljeća. Ovako objedinjen set novina kao izvora za proučavanje složene povijesti tiska omogućit će i istraživanja o govoru mržnje u javnim glasilima. Preporuka daljnjih istraživanja jesu istraživanja o cenzoru kao osobi koja je vrlo često mistificirana i zloslutno spominjana. Kako se dodavanje istražene građe na portal nastavlja, provodi se istraživanje drugih naslova koji su bili predmetom cenzure, uključivši i one koje su tiskale zajednice Hrvata u inozemstvu, a čije je raspačavanje na povijesnim prostorima Hrvatske bilo zabranjeno. Tehnički aspekt portala i dalje je u razvoju, sve dok ne budu dovršena istraživanja korištenja i utjecaja, nakon čega će biti moguće donijeti zaključke o potrebnim preinakama i nadogradnjama.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo.

HR-HDA-397. Državno nadodvjetništvo.

Službena glasila i tisak

Bič (Zagreb), 1883-1885.

Brana (Zagreb), 1879.

Hrvatski branik (Srijemska Mitrovica), 1893-1903.

Stršen (Zagreb), 1899, 1900.

Tries (Zagreb), 1885, 1886.

Trn (Zagreb), 1891-1899.

Vragoljan (Bakar), 1881-1886.

Literatura

Boyer, Dominic. "Censorship as a vocation: The Institutions, practices, and cultural logic of media control in the German Democratic Republic." *Comparative Studies in Society and History* 45, br. 3 (2003): str. 511-545.

Čepulo, Dalibor. "Sloboda tiska i porotno suđenje u Banskoj Hrvatskoj 1848-1918." *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7, br. 2 (2000): str. 923-975.

"Česta pitanja." *Pravilnik.kam.hr*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://www.kam.hr/cesta-pitanja/>.

"Declaration of Windhoek." Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201104/20110429ATT18422/20110429ATT18422EN.pdf>.

Durasović, Barbara. "Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)." *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56, br. 2 (2018): str. 647-751.

Ghanem, Raed. "Freedom of expression, press and censorship in 19th Century Europe and the USA." Doktorski rad, University of Miskolc, 2023.

Guidelines for Setting Up a Digital Unification Project, ur. Isabelle Nyffenegger i Kristian Jensen. *International Federation of Library Associations and Institutions*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://repository.ifla.org/server/api/core/bitstreams/803eacf9-81dc-4068-b21f-7fa69e2c8f6f/content>.

Hebrang Grgić, Ivana. "Cenzura – neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva." U *Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem*, ur. Miroslav Tuđman, str. 135-166. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008.

Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.

ISBD: Međunarodni standardni bibliografski opis: Objedinjeno izdanje. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014.

"KAM Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima." *Pravilnik.kam.hr*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://pravilnik.kam.hr/>.

Krtalić, Maja. "Pristupi, metode i dostignuća u zaštiti novina." *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 51, br. 1 (2008): str. 1-18.

Luzer, Josip, Srećko Jelušić. "Rudolf Desselbruner: tiskar, nakladnik i urednik – prvi dio." *Libellarium* 12, br. 1-2 (2021): str. 11-36.

Matković, Stjepan. "Novinstvo Čiste stranke prava: Prilog poznavanju pravaškog lista." *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3 (2000): str. 487-497.

"Narodni list." *Sveučilišna knjižnica u Splitu*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://library.foi.hr/zbirka/knjiga.php?B=1&H=sks&sqlx=N00184&E=E9999ZBI-SKST>.

Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden Marketing, 2005.

"O Pravilniku." *Pravilnik.kam.hr*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://www.kam.hr/pravilnik/>.

Panić, Matija. "Cenzura odozdo: prilog teorijskoj raspravi o cenzuri." *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, br. 4 (2017): str. 25-44.

Pastović, Dunja. "Sloboda tiska i porotna sudbenost u Istri 1848./1849." *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 36, br. 2 (2015): str. 722-758.

Pederin, Ivan. "Organi austrijskog nadzora nad tiskom u Dalmaciji poslije 1848." *Arhivski vjesnik* 34-35 (1992): str. 121-138.

"Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike." *NSK digitalna*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://digitalna.nsk.hr/pisatislobodno/>.

"Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine." *Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija*. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijevo/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/15034>.

Stipčević, Aleksandar. "Obvezni primjerak između kulture i cenzure." *Knjižničarstvo: Glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje* 1 (1997): str. 9-16.

Stipčević, Aleksandar. *Kako izbjeći cenzora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.

Stipčević, Aleksandar. *O savršenom cenzoru iliti Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

Svoljšak, Sonja. "Metadata, bibliographic standards and frameworks, and catalog functionalities." *Cataloging & Classification Quarterly* 6, br. 8 (2022): str. 775-785.

Štefanac, Tamara. "Cenzurirane karikature iz humorističkog časopisa Vragoljan (1881-1886)." *Pro Tempore* 3 (2006): str. 51-57.

Štefanac, Tamara. "Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédevárya (1883.-1903)." *Libellarium* 4, br. 1 (2011): str. 23-38.

Švoger, Vlasta. "Zagrebačko liberalno novinstvo o slobodi tiska i društvenoj ulozi novina od izbijanja revolucije 1848. do uvođenja neoapsolutizma 1851. godine." *Povijesni prilozi* 25, br. 30 (2006): str. 203-223.

Turkalj, Jasna. "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća." *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3 (2000): str. 463-473.

Vegh, Željko. "Sudbina knjiga kršćanske tematike i nadahnuća u Gradskoj knjižnici u Zagrebu u doba komunizma." *Kroatologija* 6, br. 1-2 (2015): str. 27-93.

Wilke, Jürgen. "Censorship and Freedom of the Press." *European History Online*, 8. svibnja 2013. Pristupljeno 29. rujna 2024. <https://www.ieg-ego.eu/en/threads/european-media/censorship-and-freedom-of-the-press>.

"Zakon o porabi tiska od 17. svibnja 1875." *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1875*. Zagreb: Tiskara Narodnih Novinah, 1876.

Summary

"TO WRITE FREELY": PRESS CENSORSHIP THROUGH ARCHIVAL AND LIBRARY RESOURCES

The paper presents the findings of the research project "To Write Freely", which focuses on the censorship of periodicals in Croatia during the late 19th and early 20th centuries. It also details the dissemination of these findings on an eponymous online portal, where the information is systematically organized in accordance with the *Rules for the Description and Access to Materials in Libraries, Archives, and Museums*. The project involved archivists and librarians from the National and University Library, the Croatian State Archives and the Zagreb City Libraries. The study examined the censorship of serial publications from the specified historical period, merging original and censored editions of newspapers and linking them to documents verifying the censorship, where such documents were available. The research findings are specifically illustrated through the following newspaper titles: *Bič* (Zagreb), *Brana* (Zagreb), *Stršen* (Zagreb), *Tries* (Zagreb), *Trn* (Zagreb), *Vragoljan* (Bakar), and *Hrvatski branik* (Srijemska Mitrovica). The paper elucidates the model used to document the censorship of historical press and reflects on the role of compiled editions in research on freedom of speech, censorship, and hate speech in public media. The topic of media censorship is of significant interest not only to researchers but also to the general public, as it represents a social phenomenon that varies in prevalence across different social systems throughout history. As part of the project, examples of censorship in newspapers from the specified period in Croatia were examined, documented, and presented, highlighting a time when the review and approval process for individual editions were governed by stringent legal regulations, with infractions leading to the criminal prosecution of newspaper editors. In accordance with these legal procedures, censors would confiscate entire issues or order the removal of specific texts or illustrations upon reviewing the first printout. The terms "confiscated" or "censored" would be printed in place of the removed content, or the space would remain empty, and such censored copies were then distributed for public use. Typically, original editions (reviewed by the censor) were

preserved within the files of individual administrative or court proceedings, which are now stored in the Croatian State Archives (HDA). Conversely, the censored editions are primarily preserved in the National and University Library in Zagreb (NSK) and Zagreb City Libraries (KGZ). As part of the project, cases of censorship were investigated, original and censored editions of newspapers were juxtaposed, and relevant archival documents confirming the censorship were attached when available. The compiled materials are publicly accessible on the *Pisati Slobodno* online portal: <https://digitalna.nsk.hr/pisatislobodno/>.

Keywords: *press censorship; archives; library; virtual unification*

